

Sztuczna inteligencja

Wykład 7. Architektury sztucznych sieci neuronowych. Metody uczenia sieci.

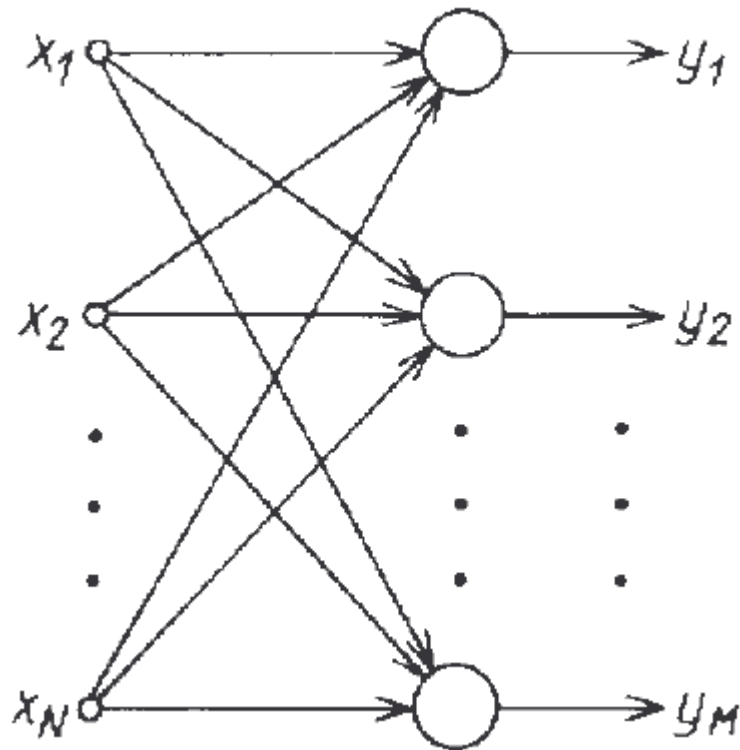
źródła informacji:

S. Osowski, „Sieci neuronowe w ujęciu algorytmicznym”, WNT 1996

Podstawowe architektury sieci neuronowych

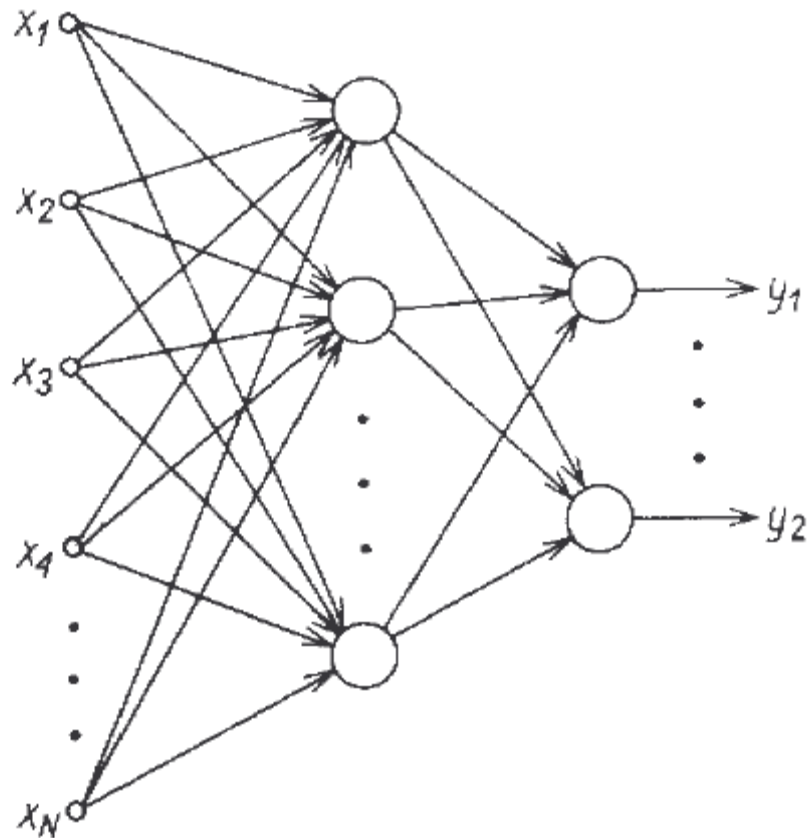
- istnieją różne sposoby łączenia neuronów ze sobą i ich współdziałania
- istnieją różne sposoby doboru wag połączeń

Sieć jednokierunkowa jednowarstwowa

- neurony ułożone w jednej warstwie
- w węzłach wejściowych nie zachodzi żaden proces obliczeniowy, nie tworzą więc warstwy neuronów
- przepływ sygnałów jednokierunkowy: od warstwy wejściowej do wyjściowej
- najczęściej pełne połączenia (każdy węzeł z każdym neuronem)
- nazwa sieci określona przez sposób doboru wag oraz wybór metody uczenia (np. perceptron jednowarstwowy, sieć Kohonena itp.)

Sieć jednokierunkowa wielowarstwowa

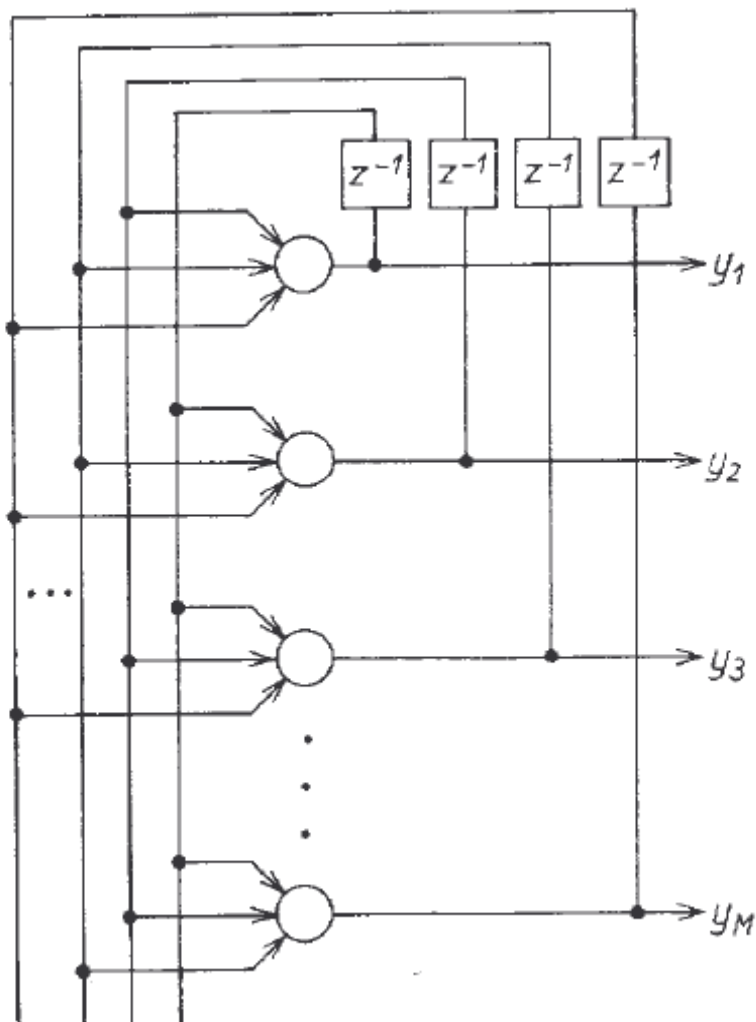
(na rysunku: sieć dwuwarstwowa)

- co najmniej jedna warstwa ukryta neuronów
- pełne połączenia między warstwami (choć nie zawsze – tzw. połączenia lokalne lub częściowe)
- sygnały wejściowe podawane są na pierwszą warstwę ukrytą neuronów, a te z kolei stanowią sygnały źródłowe dla warstwy kolejnej
- często używa się nazwy: perceptron wielowarstwowy
- często używa się sigmoidalnych funkcji aktywacji:

$$y(x) = \frac{1}{1 + e^{-\beta x}}$$

$$y(x) = \frac{2}{1 + e^{-\beta x}} - 1 = \frac{1 - e^{-\beta x}}{1 + e^{-\beta x}}$$

Sieci rekurencyjne

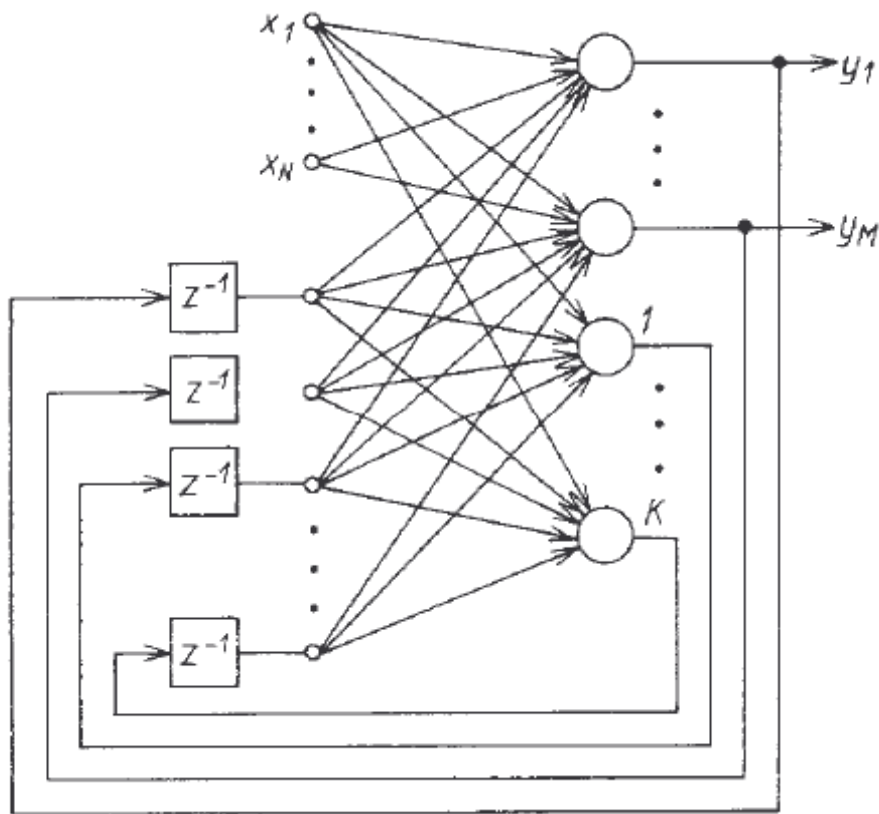

- występuje sprzężenie zwrotne między warstwami wyjściowymi a wejściowymi

- na rysunku: sieć jednowarstwowa, w której sygnały wyjściowe neuronów tworzą jednocześnie wektor wejściowy sieci dla kolejnego cyklu

- jest to tzw. sieć Hopfielda, w której nie występuje sprzężenie neuronu od własnego sygnału wyjściowego

- z^{-1} : tzw. jednostkowy operator opóźnienia

- na rysunku: sieć rekurencyjna z ukrytą warstwą neuronów
- sygnały wejściowe: neurony $x_1 \dots x_N$
- neurony numerowane od 1 do M stanowią warstwę wyjściową
- warstwa ukryta: neurony od 1 do K
- sygnały warstwy wyjściowej i ukrytej neuronów (łącznie z ew. neuronami wejściowymi) stanowią wektor wejściowy sieci dla kolejnego cyklu obliczeniowego

Proces ustalania się sygnałów wyjściowych jest w przypadku sieci rekurencyjnych procesem dynamicznym.

Podstawowe metody uczenia sieci neuronowych

- zdolność adaptacyjna – ważna właściwość sieci neuronowych
- celem procesu uczenia jest dobór wag połączeń, aby jak najlepiej odwzorować dane wejściowe w wyjściowe dla danego problemu
- proces iteracyjny:

$$W_{ij}(k+1) = W_{ij}(k) + \Delta W_{ij}(k)$$

k – numer cyklu

$W_{ij}(k)$ – stara waga synaptyczna

$W_{ij}(k+1)$ – nowa waga synaptyczna, łącząca neuron j -ty z i -tym.

Uczenie pod nadzorem (z nauczycielem)

- uczenie kontrolowane jest przez zewnętrznego nauczyciela
- sygnałom uczącym towarzyszą wartości żądane na wyjściu sieci

Każdemu wektorowi wejściowemu

$$x(k) = [x_1(k), x_2(k), \dots, x_N(k)]^T$$

towarzyszy zadany wektor wyjściowy

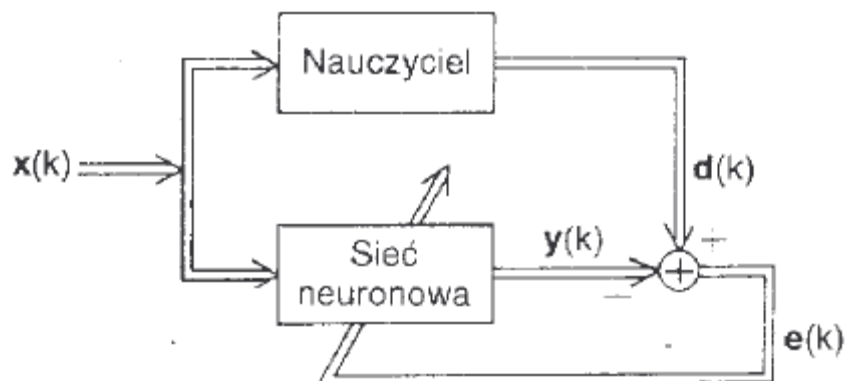
$$d(k) = [d_1(k), d_2(k), \dots, d_M(k)]^T$$

Dane uczące podawane są w postaci par

$(x(k), d(k))$, dla $k = 1, 2, \dots, p$, gdzie p jest liczbą wzorców uczących.

Jeżeli wektorowi wejściowemu $x(k)$ odpowiada żądana postać wektora wyjściowego $d(k)$ sieci oraz uzyskane wyjście $y(k)$, to możemy zdefiniować funkcję błędu dla każdej pary uczącej:

$$e(k) = (y(k) - d(k))$$

Cel uczenia: zminimalizowanie funkcji błędu

Najczęstsza postać funkcji błędu (błąd średni kwadratowy):

$$E = \frac{1}{2} \sum_{k=1}^P \sum_{j=1}^M e_j^2(k)$$

– określana dla wszystkich M neuronów wyjściowych i par uczących p .

Minimalizacja funkcji: najczęściej gradientowe metody optymalizacji, w których zmiana wag odbywa się pod wpływem gradientu funkcji celu:

$$\Delta W = f(\nabla E(W))$$

Najczęściej stosuje się tzw. metodę największego spadku, w której

$$\Delta W = -\eta \nabla E(W)$$

η – współczynnik uczenia.

Założenie: funkcja aktywacji jest ciągła.

– reguła delta: uaktualnianie wag każdorazowo po prezentacji jednej pary uczącej

– skumulowana reguła delta: uaktualnianie wag po prezentacji wszystkich par uczących

Dla nieciągłych funkcji aktywacji (np. funkcja skokowa): reguła perceptronu oraz reguła Widrowa-Hoffa. Wykorzystują one jedynie informacje o aktualnej wartości wyjścia i wartości żądanej.

Reguła perceptronu

Przy zadanych wstępnie wartościach wag W_{ij} oraz W_{i0} , prezentuje się na wejściu wektor uczący x i oblicza wartość sygnału wyjściowego y_i .

Aktualizacja wag w wyniku porównania wartości y_i z wartością żadaną d_i :

- jeżeli $y_i = d_i$, to wagi pozostają nie zmienione
- jeżeli $y_i = 0$ a $d_i = 1$, to $W_{ij}(k+1) = W_{ij}(k) + x_j$ oraz $W_{i0}(k+1) = W_{i0}(k) + 1$
- jeżeli $y_i = 1$ a $d_i = 0$, to $W_{ij}(k+1) = W_{ij}(k) - x_j$ oraz $W_{i0}(k+1) = W_{i0}(k) - 1$

Reguła Widrowa-Hoffa

Dobór wag dla neuronu dowolnego typu:

$$W_{ij}(k+1) = W_{ij}(k) + \Delta W_{ij}$$

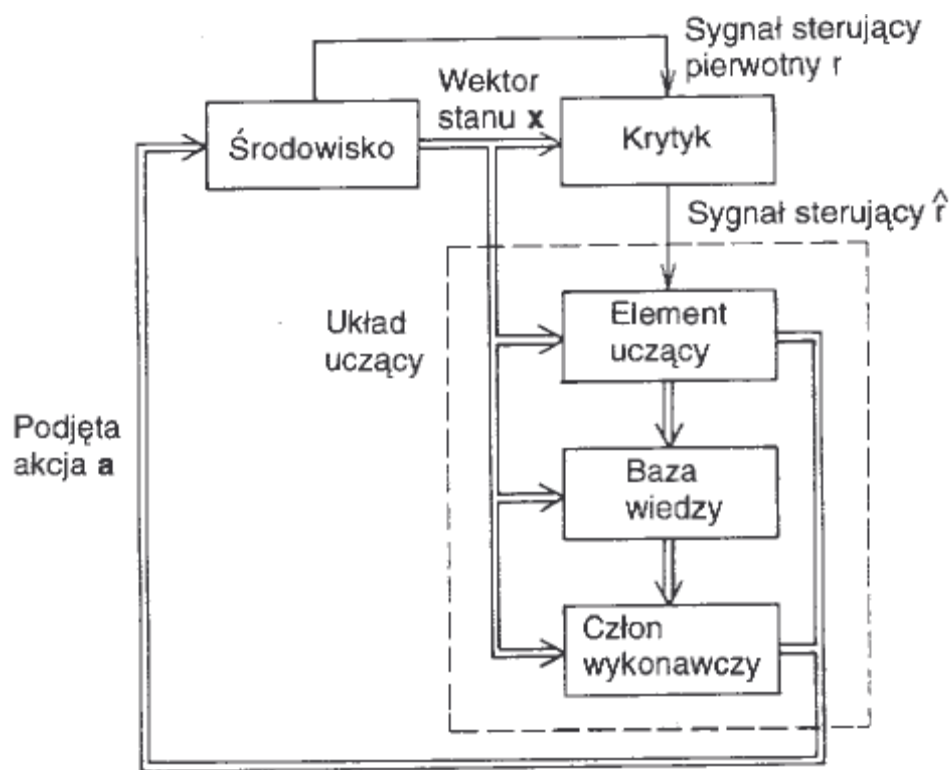
$$\Delta W_{ij} = x_j (d_i - y_i)$$

$$\Delta W_{i0} = (d_i - y_i)$$

(przy wartościach binarnych, reguła ta przechodzi w regułę perceptronu)

Uczenie z krytykiem (inaczej: ze wzmocnieniem)

- nie mamy informacji o wartościach żądanych na wyjściu, a jedynie informację, czy dana akcja (np. zmiana wag) dała wynik pożądany (wynik pozytywny) czy też nie (negatywny)
- jeżeli działanie podjęte przez układ uczący dało wynik pozytywny, następuje wzmocnienie tendencji do właściwego zachowania się systemu w podobnych sytuacjach w przyszłości
- w przypadku wyniku negatywnego, następuje osłabienie tendencji

Krytyk, na podstawie aktualnego stanu środowiska i predykcji co do jego przyszłych zmian (wypracowanej na podstawie aktualnej wiedzy), przekazuje sygnał sterujący umożliwiający podjęcie odpowiedniej akcji, wpływającej na stan środowiska.

Układ z opóźnieniem: sygnał sterujący określany jest na podstawie stanu środowiska w chwilach poprzednich

Wskaźnik jakości uczenia:

$$J = E \left[\sum_{i=0}^{\infty} \gamma^i r(i+1) \Big|_{x(0)=x} \right]$$

E – operator wartości oczekiwanej

γ – wpływa na zakres zmian poprzednich akcji uwzględnianych w sterowaniu; przybiera wartości z przedziału $[0,1]$; jeżeli $\gamma=0$, to w sterowaniu uwzględniany jest jedynie sygnał początkowy (wynik pierwszej akcji)

Układ z opóźnieniem: sygnał sterujący określany jest na podstawie stanu środowiska w chwilach poprzednich

Sygnał sterujący:

$$\hat{r}(k+1) = r(k+1) + \gamma \hat{J}(k+1) - \hat{J}(k)$$

Dobór wag:

$$W_{ij}(k+1) = W_{ij}(k) + \eta \hat{r}(k+1) e_{ij}(k)$$

η – współczynnik uczenia,

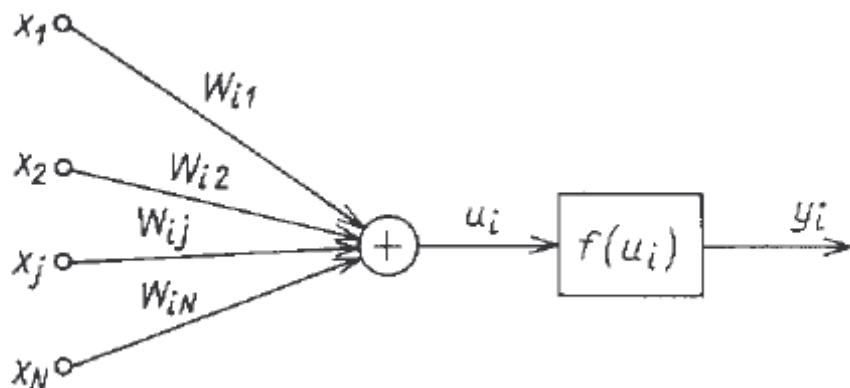
$e_{ij}(k) = \lambda e_{ij}(k-1) + (1-\lambda) e_{aij}(k)$ – uśredniony parametr dopasowania (wzór rekurencyjny),

λ – współczynnik zapominania (z przedziału $[0,1]$).

Uczenie samoorganizujące się typu Hebba

– waga powiązań między dwoma neuronami wzrasta przy jednoczesnym stanie pobudzenia obu tych neuronów, w przeciwnym przypadku maleje (wniosek z obserwacji neurobiologicznych)

Model neuronu:

Zmiana wag:

$$\Delta W_{ij}(k) = F(x_j, y_i)$$

F – funkcja stanu sygnału wejściowego x_j (presynaptycznego) oraz wyjściowego y_i (postsynaptycznego)

Uczenie korelacyjne: siła połączenia międzyneuronowego wzrasta przy istnieniu korelacji między sygnałami presynaptycznym i postsynaptycznym

Klasyczne ujęcie Hebba (bez nauczyciela):

$$\Delta W_{ij}(k) = \eta x_j(k) y_i(k)$$

Z nauczycielem:

$$\Delta W_{ij}(k) = \eta x_j(k) d_i(k)$$

Wada: przy powtarzającym się identycznym wymuszeniu x_j , nastąpi wykładniczy wzrost wag.

Wprowadzamy więc współczynnik zapominania γ .

$$\Delta W_{ij}(k) = \eta x_j(k) y_i(k) - \gamma W_{ij}(k) y_i(k)$$

Modyfikacja: tzw. uogólniona reguła Oji (dość skomplikowana – pomijamy)

Uczenie dekorelacyjne (antyhebbowskie)

– siła połączenia wzrasta, gdy sygnały presynaptyczny i postsynaptyczny są zdekorelowane (jeden pobudzony, drugi zgaszony)

– jest zawsze stabilne (nie wprowadza nieograniczonej możliwości wzrostu wag):

$$\Delta W_{ij}(k) = -\eta x_j(k) y_i(k)$$

Uczenie samoorganizujące się typu konkurencyjnego

- neurony współzawodniczą między sobą, aby stać się pobudzonymi
- tylko jeden neuron może być aktywny, pozostałe są w stanie spoczynkowym (WTA – *Winner Takes All*)
- grupa neuronów otrzymuje te same sygnały wejściowe x_j
- wstępne wartości wag są losowane
- sygnały wyjściowe:

$$u_i = \sum_j W_{ij} x_j$$

różnią się między sobą (bo wagi są różne)

- zwycięża neuron o największej wartości u_i (przyjmuje na wyjściu stan 1, pozostałe – 0)
- nie wymaga nauczyciela

Procedura:

- podajemy pierwszy wektor x
- wyłaniamy zwycięzcę, który przyjmuje stan 1 i dokonujemy aktualizacji jego wag
- pozostałym, przegranym neuronom (stan 0) wag nie aktualizujemy

Aktualizacja wag (tzw. reguła Kohonena):

$$W_{ij}(k+1) = W_{ij}(k) + \eta [x_j - W_{ij}(k)]$$

Wagi oraz wektory wejściowe powinny być znormalizowane:

$$u_i = W^T x = \|W\| \|x\| \cos \varphi_i$$

Ponieważ wektory są unormowane,

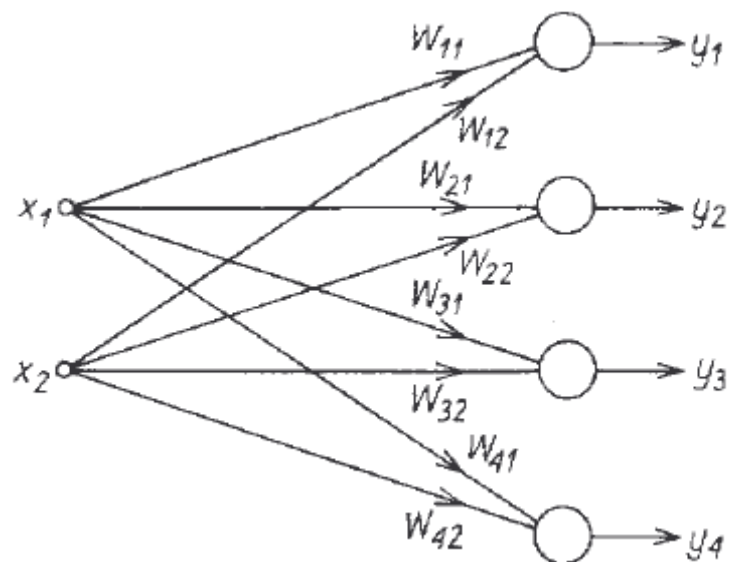
$$\|W\| = \|x\| = 1$$

decyduje różnica kątowa (zwycięża neuron o wektorze wag najbliższym aktualnemu wektorowi wejściowemu)

W wyniku zwycięstwa neuronu, następuje adaptacja – zbliżenie jego wag do danego wektora x . Zatem – przy podaniu na wejście wielu podobnych wektorów, zawsze będzie zwyciężał ten sam neuron, czyli jego wagi będą odpowiadać uśrednionym wagom wektorów wejściowych.

Efekt: samoorganizacja procesu uczenia – neurony dopasowują swoje wagi do grup wektorów wejściowych, tak, że dla każdej grupy zawsze zwycięża ten sam neuron (czyli rozpoznają swoją kategorię). Najczęstsze zastosowania – klasyfikacja wektorów.

Przykład

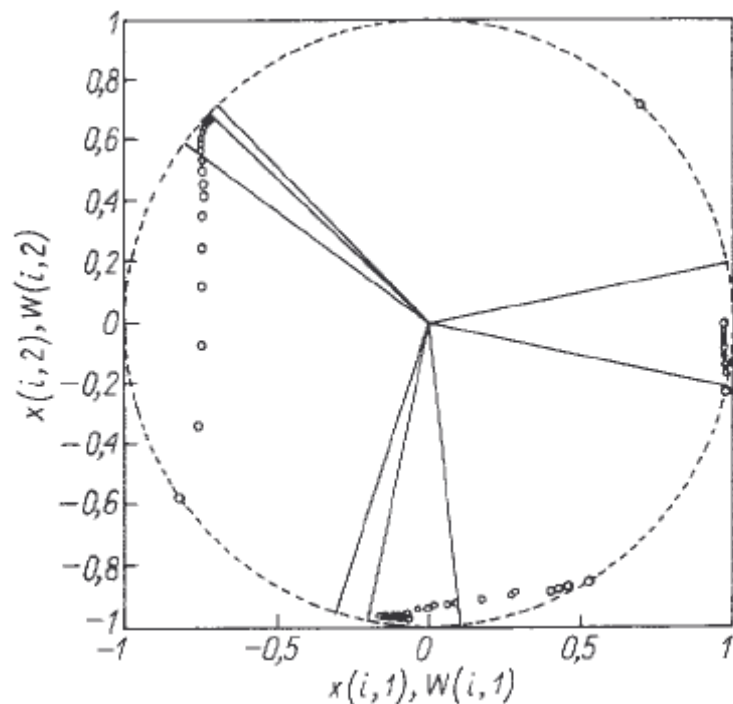
Wektory wejściowe:

$$x_1 = \begin{bmatrix} 0,97 \\ 0,20 \end{bmatrix} \quad x_2 = \begin{bmatrix} 1,00 \\ 0,00 \end{bmatrix} \quad x_3 = \begin{bmatrix} -0,72 \\ 0,70 \end{bmatrix} \quad x_4 = \begin{bmatrix} -0,67 \\ 0,74 \end{bmatrix}$$

$$x_5 = \begin{bmatrix} -0,80 \\ 0,60 \end{bmatrix} \quad x_6 = \begin{bmatrix} 0,00 \\ -1,00 \end{bmatrix} \quad x_7 = \begin{bmatrix} 0,20 \\ -0,97 \end{bmatrix} \quad x_8 = \begin{bmatrix} -0,30 \\ -0,95 \end{bmatrix}$$

Przebieg procesu uczenia:

Kółka – kolejne położenia wektorów wag dla neuronów zwyciężających

Linie – wektory wejściowe

Jak widać, zwyciężały jedynie trzy neurony, jeden pozostał martwy (nie dopasował się do żadnej kategorii wektora wejściowego)

Wagi po kilkuset cyklach uczenia:

$$W_1 = \begin{bmatrix} -0,7314 \\ 0,6786 \end{bmatrix} \quad W_2 = \begin{bmatrix} 0,0276 \\ -0,9790 \end{bmatrix} \quad W_3 = \begin{bmatrix} 0,9904 \\ -0,0656 \end{bmatrix}$$

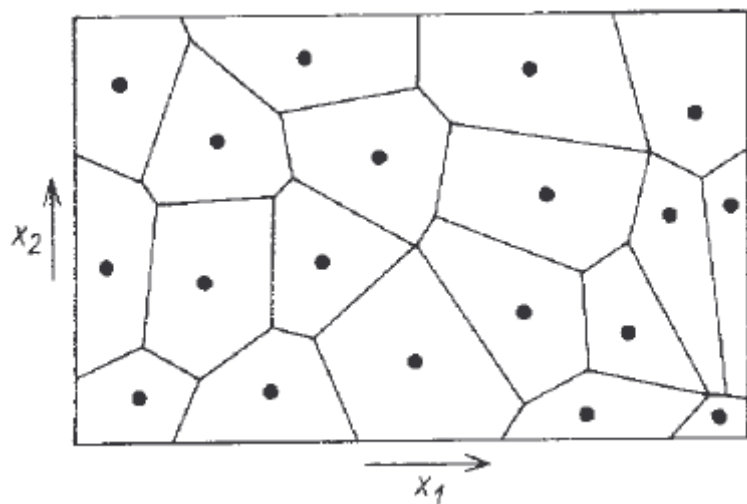
Odzwierciedlają one trzy kategorie wektorów wejściowych: (x_1, x_2) , (x_3, x_4, x_5) , (x_6, x_7, x_8) , na które został podzielony (samoczynnie – przez sieć) zbiór wejściowy.

Odmiana: WTM (*Winner Takes Most*)

- neuron wygrywający przyjmuje stan 1
- neurony z nim sąsiadujące otrzymują częściowe pobudzenie

Wieloboki Voronoia

- ilustracja podziału obszaru danych na strefy wpływów poszczególnych neuronów
- punkt centralny W_c (wektor Voronoia) określony jest przez wagi neuronu zwyciężającego

Każdy wielobok zawiera obszar najbliższy w sensie określonej metryki $\|x - W_c\|$

- zbiór punktów centralnych to tzw. książka kodowa
- obszary przyciągania to tzw. słowa kodowe

Adaptacyjne kwantowanie wektorowe

- samoorganizacja – proces przypisania każdej wartości wektora wejściowego x do odpowiedniej klasy C
- kolejny wektor x porównujemy z wektorami W_c
  - jeżeli klasa, do której przynależy wektor x jest zgodna z klasą zwycięskiego wektora W_c , to W_c jest przesuwany w stronę x
  - w przeciwnym wypadku jest odsuwany

Niech W_{c_j} ($j = 1, \dots, n$) – zbiór wektorów Voronoia; x_i ($i=1, \dots, p$) – zbiór wektorów wejściowych. Algorytm:

1. prezentujemy kolejny $(k+1)$ -wszy, losowy wektor x_i
2. określamy najbliższy mu wektor W_c (pod względem metryki)
3. Porównujemy klasę C_{x_i} przypisaną wektorowi x_i z klasą C_{W_c} zwycięskiego wektora Voronoia
  - jeżeli równe, to

$$W_c(k+1) = W_c(k) + \alpha_k [x_i - W_c(k)]$$

- jeżeli różne, to

$$W_c(k+1) = W_c(k) - \alpha_k [x_i - W_c(k)]$$

α_k – współczynniki uczenia z przedziału $(0,1)$; maleją do zera z kolejną iteracją

4. Pozostałych wektorów nie modyfikujemy